

В. Зимогляд, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Громадянське суспільство в Україні: політико-правовий дискурс і практичний вимір у контексті часу

Стратегія розвитку українського соціуму в умовах політичної трансформації полягає у необхідності та здатності тематизувати достатню визначеність підходів до свободи, рівності, солідарності — до активів національного демократичного правового громадянського суспільства, що являє собою політико-соціальний проект структурного перетворення публічної влади і всієї соціальної організації соціуму.

Високий теоретико-методологічний статус концепції громадянського суспільства визначається тим, що у поєднанні із сучасним спеціально-науковим знанням і практикою категорія «громадянське суспільство» забезпечує не лише пізнання власних своєрідних функцій та складних структурних взаємозалежностей, але й у процесах практичного застосування сама стає одним із факторів організації практичної діяльності і повсякденного досвіду. В такому суспільстві чітко розділено інтереси держави (загальні) та інтереси громадянського суспільства (приватні). Громадянське суспільство слід розуміти як сукупність недержавних об'єднань громадян, що мають індивідуальні та групові інтереси¹. Само ж поняття громадянського суспільства необхідне сьогодні нам, якщо ми бажаємо зрозуміти значення, природу і механізми переходу до демократії, знайти шляхи виходу з міфологізованої свідомості, повірити в Україну як у культурний, етнічний і цивілізовано суспільний проект².

Розбудова громадянського суспільства в Україні — необхідна і своєрідна відповідь на виклики сучасності. Пора вирішення питань, пов'язаних із динамічністю, тобто «перехідністю» української політики, минає. На часі дослідження «статичних» характеристик, пов'язаних зі

¹ Политология: Учеб. пособие / Под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. — СПб., 2005. — С. 164.

² У сучасній літературі зустрічаються десятки визначень поняття «громадянське суспільство». Усі спроби обрати «найкраще» визначення з усіх абсолютно марні через складність цього феномену. Важливо й те, що філософсько-теоретичне словосполучення «громадянське суспільство», схоже, зовсім зникло з політичного лексикону української еліти.

стабільністю політичних ситуацій в країні, способів розвитку соціуму і держави. Замість філософії дії влада повинна запропонувати детально розроблений план, програму дій, проект створення національного демократичного громадянського суспільства та правової держави. Такий проект (концепт) має інструментальну цінність для імперичного аналізу політичних змін і стабільності¹. Він фіксує «внутрішні», «конструктивістські» характеристики соціальної спільноти, суб'єктивний вимір інституалізації політичного порядку і тому дозволяє аналізувати й пояснювати ступінь стійкості політики, можливості та межі її трансформування в аспекті демократизації суспільства.

Головна мета для України періоду демократичного транзиту — демократичне громадянське суспільство як тип соціальної організації, а не демократії як зовнішньої форми управління. Громадянське суспільство на національному і на світовому рівні виступає джерелом та ідеологією розвитку. Таке суспільство у розвинених країнах сьогодні стало усім: світоглядом, принципом, філософією, культурою — способом життя. Воно на всіх рівнях буття (локальному, національному і глобальному) вказує шляхи до вирішення існуючих суперечностей всередині нового соціуму і насамперед суперечності між ринком і політичною демократією².

Український соціум десяток років перебуває в ситуації повної невизначеності, яка виникає при необхідності пошуку власного неповторного шляху та формування національної ідеї. Проте в цій невизначеності є дещо раціональне і необхідне, здатне керувати певною мірою ризиком на шляху до майбуття, ім'я якому — демократичне громадянське суспільство, що детермінує головну лінію розвитку соціуму. Побудова моделі прийняття політичного рішення щодо громадянського суспільства — це творчий процес і політична воля правлячої еліти. Важливість прийняття цього раціонального політичного рішення полягає в тому, що альтернативи такому ціннісно-світоглядному феномену, яким є проект створення громадянського суспільства в сучасну епоху, немає. Втім, нікому не забороняється видавати бажане за дійсне.

¹ Ідея громадянського суспільства стала революційним інструментом, за допомогою якого в Європі згодом було створено досі небачений тип соціуму – демократичне суспільство (див.: *Larry Zidenkop*. Демократія в Європе: Пер с англ. / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 2001. – С. 73).

² Справді, адже розвивається завжди не щось безформене, а внутрішньо структурований і організований об'єкт; більше того, саморозвиток у своїх переломних моментах виступає саме як перетворення структури і організації, внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків об'єкта.

Громадянське суспільство виступає історичною передумовою виникнення правової держави. Право стає гарантом сукупності інтересів громадянського суспільства у їх взаємовідносинах із державою¹. Правова держава і громадянське суспільство — два самостійних суб'єкти існування й діяльності і водночас нерозривне ціле, в якому одне не може існувати без іншого. У цьому — діалектика розвитку соціуму. У правових державах центральною фігурою, суб'єктом права утвердилася людина — як особистість, індивідуальність, персона, що заявила про себе та своє верховенство над державою і вимагає від неї захисту своїх прав і законних інтересів. Подібний елементаризм здається не тільки єдино можливим, а й абсолютно природним напрямом теоретико-прикладних досліджень розвитку соціуму. Інакше кажучи, питання про можливість іншого шляху просто не виникає.

Громадянське суспільство можна створити, якщо в цьому зацікавлена більшість громадян. У такому разі обов'язок держави — створити умови для того, щоб від свободи виграла максимально можлива кількість громадян. Адже право на свободу мають усі: багаті й сильні, злиденні й слабкі. Свобода в громадянському суспільстві визнається як абсолютна цінність у життєдіяльності людини. Гідне існування людини — це й є її свобода, добробут, безпека і можливість розвивати свої здібності. Держава у такому розумінні — лише інструмент для досягнення цих цілей.

Громадянське суспільство неможливе там, де люди не борються за свої права і свободи, де відсутні традиції критичного аналізу з боку громадськості діяльності влади, де політичні свободи сприймаються громадянами як сваволя й відсутність відповідальності за свої вчинки. Високо розвинене громадянське суспільство визріває там, де в розпорядженні людей є власність на засоби виробництва. Це — базисна передумова свободи особистості. Інститут приватної власності на Заході зміцнив матеріальні основи громадянської самостійності та активності індивідів, розширив і юридично закріпив системи приватного права.

Істотною ознакою громадянського суспільства є наявність у ньому розвиненої, багатоманітної соціальної структури, яка відображає увесь спектр інтересів різних соціальних груп і прошарків, досконалої і розгалуженої демократії.

Варто звернути увагу на таку важливу ознаку громадянського суспільства, як високий рівень інтелектуального, психологічного розвитку членів спільноти, їхня здатність до самодіяльності при долученні до

¹ Политология: учеб. пособие / Под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. – СПб., 2005. – С. 165.

того чи іншого інституту громадянського суспільства. До цього слід додати положення про забезпеченість населення, тобто наявність активно діючої правової держави, яка докорінним чином змінює ставлення людей до законів, виключає нехтування правом на всіх рівнях — від Президента до підлітка, підвищує рівень правової культури¹.

Концепція громадянського суспільства формулюється і подається як альтернатива сучасному стану українського суспільства — і в поясненні поступального його розвитку, і у вигляді соціального ідеалу. Важливим фактором, здатним надати національній специфіці процесу становлення громадянського суспільства, є громадська самодіяльність, самоорганізація людей, що здійснюється на базі місцевого самоврядування.

В умовах сучасного українського політичного романтизму глибокі теоретичні розробки проблем децентралізації влади і розвитку місцевого самоврядування не здійснюються; далі абстрактної захопленості перевагами місцевого самоврядування справа не рухається. Хоча сьогодні навряд чи хтось заперечуватиме, що серед прав і свобод людини чільне місце посідає право на самоврядування².

Демократичне місцеве самоврядування — вагомий структурний елемент громадянського суспільства, головне завдання якого полягає у виробництві й відновленні матеріального життя, підтриманні життєдіяльності громадян. Воно є базовою демократичною цінністю, без якої у стратегічній перспективі неможливий цивілізований розвиток країни і суспільства. Громадянське суспільство формується як згори — під впливом держави, так і знизу — через самодіяльність населення, зі спиранням на національну традицію, специфіку і культуру. В Україні громадська самодіяльність і здобуття людьми громадянських прав та свобод історично здійснювалось на базі місцевого самоврядування³.

Місьцеве самоврядування як найближчий до людини інститут публічної влади є важливим елементом демократії, фактором розвитку грома-

¹ Про основні ознаки і принципи громадянського суспільства більш детально і предметно див.: Політологія: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. навч. закл. / М. І. Панов (кер. авт. кол.) Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К., 2006. — С. 214–215.

² Див.: *Ларри Зидентоп*. Демократія в Європе: Пер. с англ. / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М., 2001. — С. 2–3, 34–35, 79.

³ Див.: Місьцеве самоврядування в Україні в умовах становлення правової держави: Монографія / За ред. Ю. М. Тодики і В. А. Шумілікіна. — Х., 2004. — С. 48–79; *Куйбіда В. С.* Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія. — К., 2004. — С. 18–24.

дяньського суспільства, необхідним етапом у розбудові правової держави. Ідея реалізації місцевого самоврядування полягає насамперед у притаманних йому власних цілях — досягненні місцевого інтересу, реалізації конституційних прав громадян на участь в управлінні справами держави і соціуму на основі саморегуляції. Суспільна природа організованого самодіяльного населення виявляється в тому, що з моменту свого виникнення місцеві самодіяльні й самокеровані організації існують одночасно і як «соціоекономічні», і як «політичні» одиниці, що практикують пошук альтернатив та їх оптимальний вибір. Не в останню чергу з місцевими самокерованими організаціями пов'язують їхню унікальну можливість концентруватися на вирішенні місцевих проблем, віднайденні консенсусу та розв'язанні конфліктів в умовах співіснування протиборчих груп з певними настановами, цінностями, орієнтаціями та інтересами. За такого підходу місцеве самоврядування можна характеризувати як політичне управління.

Як демократичний інститут місцеве самоврядування має низку основоположних ознак. По-перше, це функція перерозподілу державної влади, її децентралізація та мінімізація ролі держави у вирішенні місцевих проблем. Як один із видів публічної влади місцеве самоврядування має служити якнайповнішому розкриттю і самовираженню особистостей, що формують таку функціональну організацію. По-друге, обіймаючи весь спектр інтересів різних соціальних груп, рухів та громадських організацій, органи місцевого самоврядування здатні гнучко реагувати на виникнення соціальних негараздів і скеровувати виникаючі конфлікти. По-третє, володіючи значними ресурсами, місцеве самоврядування має можливість з урахуванням місцевих особливостей розвивати економічну, соціальну, політичну, духовну інфраструктуру, забезпечувати зростання політичної участі громадян, створювати механізми дійового громадянського контролю і тим самим уособлювати демократію та самоврядування.

Демократія заперечувала і буде заперечувати будь-які застигли форми соціальної організації суспільства і, мабуть, насамперед авторитарне правління та популізм. В аспекті проблем громадянського суспільства демократія як необхідний атрибут і принцип громадянського суспільства та державного керівництва має бути зорієнтованою на регулювання процесів соціального відновлення самого цього суспільства і на розвиток ефективного державного керівництва. Інакше кажучи, у процесі розвитку демократичне громадянське суспільство як основа приводить у відповідність до себе свою форму — державу.

Упродовж цього процесу суспільство стає більш демократичним, а держава — більш правовою.

Отже, при ближчому вивченні виявляється, що ідея самоврядування вимагає рівного доступу до влади, розвитку автономних асоціацій і навичок самоорганізації громадян, що є ефективним засобом проти посилення державної влади, виробляє в людях звичку спиратися на власні сили та об'єднуватися в асоціації, прискорює процес навчання громадян навичкам представницького правління і конституціоналізму, структурує здорове громадянське суспільство.

Наостанок наголосимо: національне демократичне громадянське суспільство як актуальна соціальна ідея і складна інструментальна цінність вже сьогодні має потребу в серйозному оновленні теоретико-методологічного, концептуального апарату і тематичної спеціалізації, виявленні причинно-наслідкових зв'язків, чіткого визначення основних наукових понять, категорій і термінів. У свою чергу демократичне місце самоврядування як аналітичний концепт і складний інноваційний процес, безумовно, вимагає розроблення погодженого в науковому середовищі понятійно-категорійного апарату, його уточнення та оновлення. Найважливіше завдання в галузі дослідження перспектив розвитку українського соціуму полягає у виробленні найважливіших теоретико-методологічних конструкцій деталізування влади і демократизації суспільства. Саме це ядро з його опонентами і конкурентами утворює базове, вихідне знання ідеології модернізму, еволюція якого визначає динаміку і архітектоніку соціальних реформ в Україні, що дозволяє сформувати сучасне громадянське суспільство як співтовариство окремих осіб — носіїв приватних цілей та інтересів.